ЄВРОПА 13.12.2022 | Ян-Вернер Мюллер

Як визначити фашиста?

Слід чітко розрізняти ультраправих і фашистів – власне, тому, що від правих іде дуже велика небезпека

Минуло майже рівно сто років після «Маршу на Рим» фашистського лідера Беніто Муссоліні та його призначення прем'єр-міністром Італії, і тепер італійським прем'єром стала Джорджія Мелоні, чия партія походить саме від цих початкових фашистів. Невже ми стали свідками відродження (в більш стриманій формі) фашизму – політичного явища, яке після 1922 року вийшло далеко за межі Італії?

Немає нічого поганого в тому, щоби ставити запитання, але, якщо необачно розкидатися «ф-словом», лідерам ультраправих буде легше заявляти, що їхні критики все перебільшують, зокрема масштаби загрози для демократії. Мелоні цілком передбачувано старалася дистанціюватися від фашизму в своїй першій промові в парламенті в якості прем'єра.

Як би там не було, розглядаючи проблему фашизму сьогодні, слід пам'ятати, що він проходить різні фази. Наразі в Європі та на американському континенті немає фашистських режимів, але точно є партії, в тому числі керівні, які можуть поступово зсунутися в бік фашизму.

Від фашизму, як і від будь-якої системи політичних поглядів, можна очікувати поступової еволюції. Наприклад, лібералізм сьогодні геть не такий, яким був сто років тому. Щодо консерватизму (не плутайте його з реакційними або суворо ортодоксальними поглядами), сам його сенс полягає в обережній адаптації до зміни обставин. Ці системи визначаються дотриманням базових цінностей, які з часом мають здобути визнання. Ліберали говорять про свободу, а консерватори розмірковують про небезпеку занадто швидких змін та розумні обмеження під час перебудови суспільства.

А що ж фашисти? Для початку слід зазначити, що всі вони були націоналістами, які обіцяли здійснити національне відродження, тобто зробити країну знову величною. Втім, не всі націоналісти є

фашистами, а відродження в тій чи іншій формі обіцяє багато хто з політиків. Характерною ознакою саме фашистів було й залишається уславлення насильства, боротьби та військової звитяги. Крім того, вони виступали за сувору гендерну, національну та расову ієрархію, до того ж саме раси, на їхню думку, перебували в постійному непримиренному конфлікті.

Сьогодні ультраправі сили, безперечно, стараються відновити традиційні гендерні ролі та ієрархію, а енергію черпають здебільшого з безжальної політики вилучення: тих, хто чужий для нації, слід тримати осторонь, щоби вони не почали з часом витісняти домінантну групу. Втім, наявна й внутрішня загроза: її становлять «ліберальні еліти» та меншини, які не є частиною того, що ультраправі популісти називають «реальним народом».

Проте подібна політика вилучення необов'язково йде поряд з уславленням насильства та боротьби як способу дати чоловікам (зазвичай) сповнене сенсу, дисципліноване, героїчне життя. Ця особливість з'явилася завдяки масовій мобілізації під час Першої світової війни, коли Муссоліні славив «траншеєкратію», тобто аристократію хоробрих воїнів (протилежність нинішніх клавіатурних воїнів вихідного дня), об'єднаних у битві. По завершенні війни наслідувачі Муссоліні продовжували чинити насильство всередині країни. Сходження Гітлера, до речі, теж не буде зрозумілим поза контекстом бойових груп ультраправих, що виникли в Німеччині на початку 1920-х років і прагнули крові.

Аж ніяк не є випадковістю той факт, що фашистські режими виникли в країнах, які або програли (Німеччина), або вважали, що програли (Італія) у воєнному конфлікті.

Така всепроникна атмосфера насильства наразі відсутня. Так, усередині найбільш агресивних когорт ультраправих є чимало ветеранів, а нинішні лідери ультраправих розпалюють, за висловом пані філософа Кейт Манн, «агресію, що поволі поширюється згори донизу». Але навіть у тих країнах, де ультраправі приходять до влади, вони стараються демобілізувати громадян та укласти мир зі споживацьким капіталізмом.

Отже, чи маємо ми просто припинити дискусію про фашизм? Не варто поспішати. Видатний історик Роберт Пакстон довів, що фашизм проходить різні фази. Сьогодні заведено вважати, що недосконалі демократії XX століття зазвичай гинули під час силових переворотів, а демократії XXI століття з більшою ймовірністю потрапляють до рук потенційних авторитарних лідерів, здатних

м’яко маніпулювати законами, поступово роблячи своє усунення від влади практично неможливим. Такий процес авторитаризації (коструватий, але необхідний неологізм) вважається ефективнішим, адже його складніше виявити.

Разом з тим у цьому протиставленні забувається той факт, що фашизм, попри схильність до уславлення насильства, часто зовсім не потребував його для досягнення своєї мети. Сам Муссоліні не брав участі в марші на Рим. Він приїхав туди в спальному вагоні з Мілана, коли король та традиційні еліти Італії вирішили передати йому владу, маючи надію, що саме він наведе лад у політичному хаосі, з яким ніхто інший не міг упоратися.

Часто забувають, що Муссоліні кілька років правив у межах структур італійської демократії, а в його кабінеті було безліч самопроголошених лібералів. Він удавався до того, що нині часто називають «авторитарним легалізмом»: дотримувався закону як такого, але порушував його дух. Закони приймалися так, щоби процесуально виглядати коректними, але насправді мав місце примат інтересів певних осіб над законом. Звісно, відвертого й жахливого насильства теж було чимало; найвідоміший приклад – убивство політика-соціаліста Джакомо Маттеотті. Проте до 1925 року Муссоліні не був однозначним диктатором (у той час як щодо Гітлера не лишалося жодних сумнівів, що з першого дня призначення канцлером він запровадить у країні абсолютно расистський, тоталітарний лад).

Плутати нинішніх ультраправих із фашистами – це помилка в політичних оцінках. Але обов’язково уважно стежити за тим, як ультраправі еволюціонують із часом. Перехід до фашизму (з відкритою схильністю до авторитаризму та уславленням насильства) може відбутися дуже швидко, а може й досить повільно. В будь-якому разі головний фактор, за яким слід спостерігати – поведінка традиційних еліт. Цей урок із підйому фашизму Муссоліні в Італії XX століття засвоєний чи не найгірше.

(c) Project Syndicate 2022

Ян-Вернер Мюллер

Принстон

Ян-Вернер Мюллер (Jan-Werner Müller) – професор політології, директор-засновник Проекту з історії політичної думки в Принстонському університеті (США).